

TAKÁCS LILI¹**Az olasz haderő fejlesztésének főbb irányai 2017-2019****The Main Directions of the Development of Italian Armed Forces between 2017-2019****Absztrakt**

Az önmagát középhatalomként definiáló Olaszország többéves programok meghatározásával és teljesítésével próbálja kezelni a védelmi költségvetés gazdasági válság okozta csökkenését. A többéves programok célja, hogy a stratégiai irányok kijelölésével meghatározza a fegyveres erők operatív szükségleteit, beleértve a képességfejlesztés irányait, a fegyverkezési programokat, mellérendelve a tervezett pénzügyi kiadásokat. Az Olaszország által geostratégiai prioritásként kezelt euro-atlanti, az euro-mediterrán, és a közel-keleti térségekben jelentkező kihívásokra elsősorban a NATO-ENSZ-EU jelentette biztonsági triád keretében folytatott nemzetközi szerepvállalás részeként kell választ adni, a többéves terv fejlesztési irányai és programjai alapján azonban az olasz hadsereg az államhatárokon belül és a válságövezetekben is megfelelő képességekkel kell, hogy rendelkezzen, hogy a nem hagyományos kihívásokat kezelni tudja.

Kulcsszavak: Olaszország, haderő-fejlesztés, védelmi kiadások, F-35

Abstract

Italy - defining itself as a 'middle power'- is trying to handle the post-economic crisis decrease of defence expenditures by creating and carrying out multiannual programs. The aim of these multiannual programs is to define the operational needs of Italian Armed Forces, including the directions of capacity development, the armament programs and their assigned financial resources, after defining the country's strategic directions. The challenges emerging in Italy's strategic regions – Euro-Atlantic region, Euro-Mediterranean region, Middle-East – need to be addressed by active participation in the NATO-UN-EU's actions. However, by follo-

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz – National University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, PhD student, E-mail: takacs.lili@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9085-6168>

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

wing the directions and programs of the multiannual programs, Italy should be able to possess adequate capabilities to handle non-conventional challenges emerging either within the state's borders or in crisis zones.

Keywords: Italy, development of military power, military expenditures, F-35

BEVEZETÉS

Olaszország a NATO és az Európai Közösség alapító tagja, az IMF 2018-as adatai szerint a világ nyolcadik legnagyobb gazdasága, gazdasági potenciáljától azonban hadereje némi-képp elmarad. A nemzeti hadseregeket sorrendbe állító különböző rangsorokban Olaszország évek óta a nyolc-tizenegyedik hely valamelyikét foglalja el, ezeken a rangsorokon az európai országok közül csupán a franciák, a britek és a németek előzik meg, mindazonáltal a NATO keretein belül Nagy-Britannia és Franciaország mindig is jelentősebb és láthatóbb szerepet töltött be. Mindezzel együtt Olaszország hagyományosan fontos szerepet játszik a mediterrán régió biztonságában. A térségben az amerikai 6. flotta után az olasz haditengerészet képviseli a legjelentősebb erőt; az olasz fegyveres erők az ezredforduló óta stabilan 6000 fő feletti létszámban számos ENSZ, EU, NATO misszióban teljesítenek szolgálatot; az olasz védelmi ipar többek között páncélozott gépjárműveket, tüzérségi eszközöket, harci repülőgépeket, és közepes méretű repülőgéphordozókat gyárt. A NATO fennhatóság alá tartozó amerikai taktikai nukleáris töltetek tovább erősítik az ország nemzetközi súlyát: a becslések szerint az avianói légibázison 25-35, a ghedi torrei légibázison pedig kb. 20 db B-61-es gravitációs-bombát állomásoztatnak.²

Ennek háttérében egyebek mellett az áll, hogy az évtizedek óta gyengélkedő olasz gazdasági szféra, és az ezáltal meggyengült társadalmi szféra erősítésére fordított források a védelmi kiadások csökkenéséhez vezettek, míg ez a briteknél és a franciáknál kevésbé ment az ütőképes haderő fenntartásának kárára.³ A források csökkenése mellett a bipoláris rendszer vége, a délszláv válság, a szeptember 11-i terrortámadások következtében megváltozott nemzetközi környezet, és megváltozott feladatrendszer is a reformok szükségességét indokolta. Az évek során számos reformmal próbálkozott az olasz vezetés – lásd például a professzionális haderő-modellre való áttérés 2006-ban –, ezek a reformok azonban általában nem illeszkedtek tágabb koncepcióba.

² Bár maguk a töltetek az olasz állam területén vannak, de nem az olasz haderő kezelésében. Az ún. kétkulcsos rendszert alkalmazandó, amely alapján az olasz bázisokon állomásoztatott nukleáris fegyverek az Egyesült Államok birtokában, és szoros ellenőrzése alatt állnak, bevetésükről csak az USA dönt, a bevetésükhöz azonban a területi államnak, azaz jelen esetben Olaszországnak is hozzá kell járulnia. Így formálisan Olaszország semmilyen ellenőrzést nem gyakorol az amerikai nukleáris robbanófejek felett.

³ Marsai Viktor (2013): Mérégen a NATO tagállamok - Olaszország

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

Reformok – a Többéves Tervezési Dokumentum (Documento Programmatico Pluriennale, DPP) háttere

A fent említettekhez képest jelentős változás volt a 2012. évi 244. törvényként elhíresült Di Paola-reform, amely tíz év alatt a hivatásosok számát 33 000 fővel, a hadseregben foglalkoztatott civilek számát pedig 10 000 fővel kívánja csökkenteni a költségcsökkentés jegyében, célként tűzve ki azt, hogy 2024-re 150 000 fős legyen az olasz haderő.⁴ Jelen tanulmány szempontjából azért is ki kell emelni a 2012. évi 244. törvényt, mert ez határoz a többéves programok megalkotásáról, amelyek célja, hogy a stratégiai irányok kijelölésével meghatározza a fegyveres erők operatív szükségleteit, beleértve a képességfejlesztés irányait, a fegyverkezési programokat, mellérendelve a tervezett pénzügyi kiadásokat. A többéves programot a védelmi miniszternek kell benyújtania a Parlamentnek minden év április 30-ig a következő évi védelmi költségvetéssel együtt, amiről utána a Képviselőház Védelmi Bizottsága szavaz. A program kapcsán a védelmi miniszternek minden év január 31-éig be kell számolni az fegyveres erők átalakításának eredményeiről, javaslatot téve az esetleges korrekciókra, pénzügyi átcsoportosításokra.

A Di Paola-reform után az olasz haderő-reform következő mérföldkövének tekinthető a 2015 áprilisában elfogadott Fehér Könyv, amely rövid- és középtávú védelempolitikai stratégiaként szolgálva négy kulcsfontosságú területen – a haderő felépítése, irányítása, személyzeti struktúrája és az erőforrás-termelékenység – ajánl intézkedéseket, megtartva a Di Paola-reform által előírányzott létszámcsökkentési célokat.⁵ A korábbi reformokhoz képest a Fehér Könyv jelentősége abban rejlik, hogy közel másfél évtizede nem született olyan stratégiai dokumentum az olasz védelmi politikában, amely a célokat és a forrásokat egymás mellé rendelte volna (az utolsó Fehér Könyvet 2002-ben fogadták el⁶), és amelyet a haderő vonatkozásában az alkotmány által legmagasabb szintű intézményként meghatározott, Legfelsőbb Védelmi Tanács (*Consiglio supremo di Difesa*) fogadott el. A 2012-es reform rendelkezései mellett ez az a dokumentum, amellyel a többével programoknak összhangban kell lenniük.

„A NEMZETKÖZI KÖRNYEZET JELLEMZÉSE” (IMPEGNO NAZIONALE NEL CONTESTO DI RIFERIMENTO)

A DPP első része az Olaszországot körbevevő nemzetközi környezetet jellemzi, és a fő stratégiai irányok alapján meghatározza a nemzeti kötelezettségvállalásokat, hogy a konkrét haderőfejlesztési programok keretbe illeszthetők legyenek. A tág értelemben vett nem-

⁴ Molnár Anna (2018): Olaszország biztonsági kihívásai és stratégiai irányai, Felderítő Szemle, XVII: évfolyam 4. szám

⁵ Molnár Anna (2018): i.m, és Libro Bianco per la sicurezza internazionale e la difesa. Ministero della Difesa. 2015. https://www.difesa.it/Primo_Piano/Documents/2015/04_Aprile/LB_2015.pdf

⁶ Olaszországban korábban három Fehér Könyvet fogadtak el védelmi területen, 1977-ben, 1985-ben és 2002-ben, amely már a 9/11-es terrortámadások következtében megváltozott geopolitikai környezetet veszi alapul.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

zetközi környezet legfőbb jellemzőit a komplex, konfliktusos, összefüggő jelzők hármásával foglalják össze, felhívva a figyelmet arra, hogy a napjainkat jellemző mély gazdasági és szociális válságok olyan országokban is a belső stabilitás meggyengüléséhez vezethetnek, amelyek mindeddig nem szembesültek ezzel a jelenséggel. A hagyományos állami struktúrák gyengülése és fragmentálódása olyan nem állami, transznacionális, és/vagy terrorista entitások létrejöttéhez vezethet, amelyek erőszakossága és terjedési sebessége azonnali hatást gyakorol a regionális és globális biztonságra. A haderőfejlesztés során is figyelembe kell venni az egyre nyilvánvalóbb gazdasági, szociális és biztonsági következményekkel járó demográfiai változásokat; a társadalmi feszültségeket (szegénység, migráció), a természeti erőforrásokért folytatott növekvő harcot; a klímaváltozást; az új technológiák elterjedését, amik egyre kevésbé ellenőrizhető módon válnak elérhetővé a nem állami szereplők számára is; a terrorizmust; valamint a hibrid konfliktusokká váló hagyományos konfliktusokat. A nemzetközi kapcsolatokat egyszerre jellemzi a globalizáció és a fragmentálódás, a dokumentum azonban csak a kibertér és a pénzügyi rendszerek globalizációjában rejlő kihívásokat említi.

A Fehér Könyvben, és az előző, 2016-2018-as hároméves programban foglaltakhoz hasonlóan Olaszország geostratégiai prioritásként kezeli az euro-atlanti, az euro-mediterrán, és a közel-keleti térségeket, amelyek közül az első a NATO-ENSZ-EU jelentette biztonsági triád keretében folytatott nemzetközi szerepvállalásként és biztonsági hálóként, a második kettő inkább kihívásként jelenik meg, amelyek kezelése érdekében az olasz hadsereg az államhatárokon belül és a válságövezetekben is megfelelő kapacitásokkal kell, hogy rendelkezzen.

A stratégiai irányok első helyén az euro-mediterrán térség található, ami egy olyan nyílt geopolitikai térséggként értelmezendő, ahol a Száhel-térségben, az Afrika-szarván és a Perzsa-Öböl országaiban lejátszódó folyamatok, és válságok hatása kumulálódik, a Földközi-tenger déli partjáról pedig közvetlenül érinti Olaszországot is, ahogy ez a közép-mediterrán útvonalon érkező migráción keresztül egyértelműen megmutatkozik. A DPP külön kiemeli Líbiát, mint a térség olasz szempontból legfontosabb államát, amely a történelmi okok mellett biztonsági és energiabiztonsági okokból is stratégiai prioritás az olasz kormány számára. A mediterrán térség stabilitásának növelése Olaszország nemzetbiztonsági érdeke, ez az a térség, ahol olyan képességekkel kell rendelkeznie az olasz hadseregnek, hogy akár többnemzeti, koalíciós erők vezetését is fel tudja vállalni. A Földközi-tengeren át Olaszországba áramló illegális migráció okozta társadalmi feszültség enyhítése miatt az olasz külpolitika számára döntő lesz, hogyan képes a gazdasági erejéhez és méretéhez képest korlátozottnak mondható védelmi költségvetéssel és fegyveres képességekkel rendelkező középhatalomként meghatározó külpolitikát folytatni mediterrán térségben⁷.

⁷ Molnár Anna (2009): Olaszország hozzájárulása a közös biztonsághoz. pp. 1-25. Grotius. A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok intézetének tudományos folyóirata http://www.grotius.hu/doc/pub/MOJMFS/2009_18_moln%C3%A1r%20anna.pdf

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

A közel-keleti térségben Szíria és Irak a legfontosabb konfliktus-gócok, ahol a dzsihadista fenyegetés mellett a regionális és globális hatalmak által vívott proxy-háborúk is fokozzák az instabilitást, amelynek csökkentésére a politikai és diplomáciai fellépés mellett katonai erőre is szükség van. A régió instabilitása kiterjedhet Libanonra, ami közvetlenül érinti az UNIFIL misszióban szolgáló olasz katonákat. Az olasz védelmi politikai szempontjából a DPP az iraki és a libanoni feszültségek enyhítését kezeli nemzeti prioritásként, ahol az autonóm védelmi és biztonsági erők megerősítését nem csak multilaterális, hanem bilaterális szinten is célként tűzi ki.

Az euro-mediterrán és a közel-keleti térségen kívül a dokumentum röviden említi még a nyugat-balkáni térséget, és Afganisztánt, ahol a KFOR és a NATO-RSM missziók keretein belül folyamatos az olasz fegyveres erők jelenléte. A nyugat-balkáni olasz katonai jelenlét célja a terrorista fenyegetések kialakulásának megakadályozásán, illetve a régió országainak euro-atlanti integrációjának elősegítésén keresztül az európai stabilitás biztosítása. Afganisztánt a globális stabilitás szempontjából kulcsfontosságú országnak tartja az olasz védelmi stratégia.

Az euro-atlanti térség biztonsági triádjában való részvétel jelenti Olaszország számára a nemzetközi biztonság megteremtéséhez való hozzájárulást, egyben az ország biztonságát garantáló ernyőt. Ennek alapja a NATO-ban való részvétel, ahol Olaszország a műveletek második legnagyobb hozzájárulója, költségvetési szempontból pedig a Szövetség ötödik legnagyobb befizetője, bár védelmi költségvetése így is jelentősen elmarad a 2%-os vállalástól (lásd később). A NATO-ban felvállalt kezdeményező szerep is összhangban van a stratégiai irányokkal, hiszen a Déli keretprogram (*Framework for the South*) megvalósításában kulcsszerepet játszik a nápolyi Összhaderőnemi Kötelékpárancsnokság, amelynek eredményes irányításán keresztül Olaszország a mediterrán térségbeli válságok kezelésében felvállalt vezető szerepét kívánja erősíteni. Az EU vonatkozásában, az euro-atlanti térségben való felelős részvétel a valódi, működő közös biztonság és védelempolitika megvalósítását, az Európai Védelmi Ügynökség (*European Defence Agency*) és az európai védelmi cselekvési terv (*European Defence Action Plan*) működőképessé tételét jelenti.

Az olasz biztonság- és védelempolitika stratégiai irányai jól tükröződnek a multilaterális (ENSZ, NATO, EU) és bilaterális alapon működő katonai missziókban. Ahogy a lenti térkép is mutatja, a missziók döntő többsége a Földközi-tenger medencéje körül fekvő országokban, illetve a Földközi-tengeri migráció szempontjából fontos szerepet játszó afrikai országokban fut.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

1. sz. kép: Multi-, és bilaterális olasz katonai missziók, a 2017-2019-es DPP alapján
(Forrás: Documento Programmatico Pluriennale 2017-2019, 12. o.)

A nemzetközi környezetben játszó, fent említett folyamatok az olasz kül- és biztonságpolitika felfogása szerint meghaladják a „biztonság” és a „védelem” hagyományos fogalmait, a haderőnek pedig megfelelő képességekkel kell rendelkeznie az új típusú fenyegetések kezelésére, beleértve a gazdaság- és energiabiztonság garantálása mellett a migráció kezelését is.

A nemzetközi környezet és a stratégiai irányok kijelölése kapcsán meg kell említeni, hogy az olasz védelmi stratégiaként kezelendő dokumentum nem tesz említést Oroszországról. Az a Lega és Movimento 5 Stelle közötti szerződés azonban, amely az alapján képezi Giuseppe Conte kormányának, a kül- és védelempolitika terén három fő területet jelöl meg, amelyet az olasz kormánynak prioritásként kell kezelnie: NATO, Oroszország, és a mediterrán térség.⁸ A szerződés Oroszország irányába nyitást irányoz elő, a gazdasági

⁸ Contratto per il Governo di Cambiamento,
https://www.quotidiano.net/polopoly_fs/1.3919629.1526651257!/menu/standard/file/contratto_governo.pdf

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

és kereskedelmi kapcsolatok erősítésével. Bár Olaszország továbbra is a NATO-t tekinti biztonságá elsődleges garantálójának, a regionális válságok kezelése kapcsán fontosnak tartja az orosz féllel való párbeszédet, amelyet azonban gyengébb pozícióból nem lehet megtenni. A két politikai párt nézeti alapján az „orosz vonal” megjelenése nem meglepő, kérdéses azonban, hogy a következő, 2018-2020-as többéves haderőfejlesztési terv stratégiai irányai közé bekerül-e.

„A HADERŐ FEJLESZTÉSE” (SVILUPPO DELLO STRUMENTO MILITARE)

A dokumentum második része foglalja össze az olasz haderő stratégiai iránymutatásait, az operatív igényeket és a képességek közép- és hosszú távú fejlesztési irányait, különös hangsúlyt fektetve a folyamatban levő beruházási programok elemzésére és értékelésére.

A konkrét haderőfejlesztési projekteket csoportokra bontja az ún. alapvető műveleti képességek alapján (*Capacità Operative Fondamentali*), ezek közül a cikk során csak néhány, nagyobb horderejű program jelenik meg.⁹ A dokumentum külön elemzi a már korábban elindított programokat, megjelenítve azok 2017-2019 közötti költségeit, és a 2017-2019 közti periódusban induló új fejlesztéseket. Figyelmet érdemel a finanszírozásra váró programok kifejezetten hosszú listája, ezek megvalósításához a számítások szerint kb. 13.451 millió euróra lenne szükség.

A „erők felkészítése” (*Preparazione delle Forze*) csoport alá tartozó programok 322.1 millió euró értékben nemzeti és NATO környezetben megvalósítandó infrastrukturális fejlesztések, ezekhez tartozik a haderő részére a T-345 (Aermacchi M-345) kiképző repülőgépek rendszerének fejlesztése és 18 darab T-346 (Aermacchi M-346) harci-kiképző repülőgép megvásárlása.

Az „erőkivetítés” (*Proiezione delle Forze*) területén összhaderőnemi szinten kiemelendő az NH-90 közepes szállító helikopterek beszerzése 422.4 millió euró értékben, a korábban elindított programok közül pedig a Cavour repülőgép-hordozó megvásárlásának további finanszírozása a haditengerészet részére, a légierő részére pedig a C-130J szállító repülőgépek modernizálása és C27J flotta hadrafoghatóságának fenntartása.

Az erők védelme és harcképesség (*Protezione delle Forze e Capacità d'ingaggio*) részben foglalt fejlesztési programok jelentik a legnagyobb kiadást, több, mint 2.8 milliárd euró értékben. Ezek közül gazdasági-pénzügyi, és stratégiai szempontból is különös fontossággal bír a teljes védelmi terület legdrágább beruházás, az új F-35-ösök beszerzése.¹⁰ Az F-

⁹ A futó fejlesztési projektektől bővebben: Documento Programmatico Pluriennale 2017-2019, 59-76. o.

¹⁰ A projekt amerikai-brit-kanadai-dán-norvég-holland-ausztrál-török-olasz együttműködésben fut 1996 óta. Eredetileg 2012-re kellett volna elkészülni, de különböző okokból ezt 2035-ig elhalasztották, a költségek a 2001-ben becsült 147 milliárd euróról már 240 milliárd euróra nőttek. A projektben való részvétel először az első Prodi-kormány idején merült fel 1996-ban, majd 1998-ban a D'Alema kormány aláírta a megállapodásról szóló jegyzőkönyvet, 10 millió dollárt fektetve a projekt tervezési szakaszába. 2002-ben a második Berlusconi-kormány megerősítette Itália részvételi szándékát, a parlament a második Berlusconi, és a második Prodi-kormány alatt is támogatta a beruházást. 2009-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

35-ös vadászbombázók beszerzésének jelentősége a technikai ugrás, valamint harcászati képesség és generációváltás mellett abban áll, hogy az eszközök olyan fejlett rendszerrel fognak rendelkezni, amik lehetővé teszik a B61-12-es nukleáris taktikai töltetek integrálását a fegyverrendszerbe. Az F-35-ösökkel szeretnék pótolni a légiereő azon eszközeit (mintegy 240 AM-X, Tornado, és AV8B), amelyek hamarosan élettartamuk végére érnek. A tervek szerint a konvencionális F-35ösöket (F-35A) a légiereő fogja használni, a STOVL verziójú gépeket (F-35B) pedig a légiereő mellett a haditengerészet is használni fogja mind szárazföldi üzemeléssel, mind a Cavour repülőgép hordozó fedélzetéről. Mindennek költségei 2017-2019 között kb. 2.2 milliárd eurót tesznek ki, a 2021-ben induló második szakasz becsült költségei pedig jelenleg kicsivel több, mint további 2.2 milliárd eurót tesznek ki.

Az F-35-ösök beszerzésének ügyével az olasz sajtó folyamatosan foglalkozik, hiszen a projekt több alkalommal politikai felülvizsgálat alá esett: az eredeti 131-ről 90-re csökkentették a megvenni kívánt repülőgépek számát, 2018 szeptemberében Elisabetta Trenta védelmi miniszter azonban konkrét számok nélküli további csökkentést jelentett be. A csökkentést az aktuális olasz kormány mindig költségcsökkentési okokkal indokolta/indokolja, azonban kérdéses, hogy milyen reakciót vált ki az amerikaiakból az újabb csökkentés bejelentése pont abban az időszakban, amikor a Leonardo az amerikai légiereőnek próbál Leonardo T-100-as kiképző gépeket eladni, a Fincantieri pedig a haditengerészetnek FREMM fregattokat.

A szárazföldi erők részére többek közt a VTLM2 páncélozott jármű legfrissebb verziójának beszerzését, a 630 darab VBM Freccia páncélozott harcjármű, valamint a Freccia-kal azonos képességekkel rendelkező Centauro II harcjárművek beszerzését és a FSAF-B1INT ballisztikus rakéta elhárítási képességek fejlesztését is a gazdaságfejlesztési minisztérium forrásaiból finanszírozzák.

A haditengerészet legfontosabb futó fejlesztési projektjei közé tartozik az Orizzonte osztályú torpedóromboló légvédelmi képességeinek növelését célzó programjának Franciaországgal közös kifejlesztése, megépítése és a szükséges támogatás beszerzésének folytatása; az első és második szériás U212 tengeralattjárók beszerzése, valamint a Gaeta osztályú aknaszedő hajók korszerűsítése. Míg az előbbi programokat a védelmi minisztérium finanszírozza, a FREMM fregattokra, a PPA járőrhajókra és az UNPAV nagysebességű járőrhajókra fordított összegek a gazdaságfejlesztési minisztérium költségvetéséből származnak.

A jelenleg futó programok alapján a légiereőnél a felhasználható eszközök palettájának szélesítése az egyik prioritás (például a Meteor levegő-levegő rakéták, AARGM radarelhárító rakéták beszerzésén, és az SDB bombáknak a Tornado fegyverrendszerébe való integrálásán keresztül), de az EF-2000-vadászbombázók és a HH-101 harci kutató-mentő helikopterek beszerzése is folytatódik, a Tornádók modernizálásán túl.

ben a Szenátus és a Képviselőház védelmi bizottságai jóváhagyták a kormány 131 F35-ös vadászbombázó vásárlására vonatkozó terveit, 12,9 milliárd euró értékben, 2026-ig. (Camera dei Deputati: Programma del Joint Strike Fighter F-35, 2015)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

A „harctámogatás” (*Sostegno delle Forze*) rész alatt 616,5 millió euró értékben található programok, amelyek összhaderőnemi szinten a készletek és ellátmányok karbantartását és kisebb modernizációs programokat fedeznek. A szárazföldi erőknél a CG-47C-k helyettesítésére 16 darab CH-47 F típusú helikopter vásárlása; a haditengerészetnél az EH-101 és AV-8B repülőgépek beszerzésének további finanszírozása, valamint az LSS (A5335 Vulcano) ellátóhajó kifejlesztése; a légierőnél pedig a Kutató-Mentő (*Search and Rescue, SAR*) műveleteknél használt helikopterek HH-139-es helikopterekkel való ideiglenes helyettesítése jelenti a leglényegesebb kiadásokat.

A „vezetés és irányítás” (*Comando e Controllo*) 148,7 millió euró értékű kiadásainak legnagyobb részét a „Forza NEC” program fejlesztése kapja. A területen a különböző kommunikációs, rejttelezési és azonosítási rendszerek fejlesztése egyre nagyobb hangsúlyt kap, hiszen a kibertér jelentette veszélyek és kihívások a vizsgált többéves programban hangsúlyosan jelennek meg.

A „döntéshozatali fölény” (*Superiorità Conoscitiva/Decisionale*) rész 90 millió euró értékben határoz fejlesztésekről, amelyeket főként különböző műholdrendszerekre (Helios2, második generációs COSMO-SkyMed fejlesztése, OPSTAT-3000 megfigyelő műholdak Izraellel közös fejlesztése), a P-72A tengeri járőröző repülőgépek beszerzésére, és a francia-német-spanyol együttműködésben folytatott UAV fejlesztések támogatására fordítanak.

„VÉDELMI KÖLTSÉGVETÉS” (BILANCIO DELLA DIFESA)

A harmadik részben található a védelmi költségvetések részleteivel kapcsolatos információk, szektorokra, programokra lebontva A költségvetési tételeket a védelempolitikai prioritások három fő célkitűzése alapján osztották fel. Ide tartozik egyrészt a haderő nemzetközi kötelezettségvállalásokkal összhangban való fenntartása és működtetése, megfelelő a képzési normáknak, valamint az erők és eszközök szövetséges országokkal való interoperabilitásának. Másrészt a haderő modernizálása, harmadrészt pedig az irányítás felülvizsgálata, a szervezet racionalizálása, az emberi erőforrások jobb felhasználása jelenti azt a deklarált célt, amelyek alapján döntenek az egyes költségvetési tételekről. Az előirányzatok elemzésekor figyelembe kell venni, hogy a 2016 decemberében elfogadott, 2017-es költségvetési törvényben foglalt előrejelzésekkel kalkuláltak a 2018-2019-es költségvetés esetében is, így az előrejelzésben foglaltak eltérhetnek a tényleges kiadásoktól¹¹.

A védelmi szektor fenti tényezők alapján tervezett GDP-arányos költségvetése folyamatosan csökken: a hároméves terv szerint a védelmi kiadások 2017-ben a várható

¹¹ A költségvetés elemzésekor amellett, hogy a 2018-2019-es előrejelzéseket a 2017-es költségvetésben foglalt kilátások alapján számolták, figyelembe kell venni néhány egyéb tényezőt is. Ezek közé tartozik, hogy egy 2016-os törvény rendelkezései alapján az állami erdőgazdálást (*Corpo Forestale dello Stato*) beolvasztották a csendőrségbe (*Arma dei Carabinieri*), így az a mintegy 430 millió euró, amelyet korábban a mezőgazdasági minisztérium biztosított, 2017-től kezdve a védelmi büdzsét terheli; az állami költségvetés kiegészítése további 75 millió eurót vont el a védelemtől, valamint a bűnözés visszaszorítására indított Strade Sicure művelet refinanszírozása 120,5 millió eurót emészt el.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

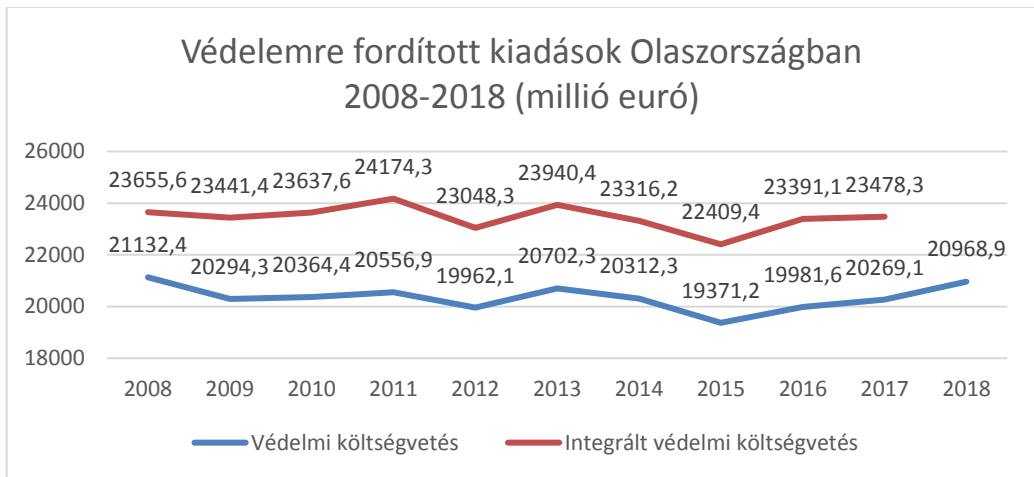
DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

GDP 1,19%-át (20.269,1 millió euró), 2018-ban 1,14%-át (20.061,8 millió euró), 2019-ben pedig már csak a GDP 1,11%-át (20.027,3 millió euró) teszik ki.

Az elmúlt egy évtizedben, a 2008-as válság kitörése óta folyóértéken számolva a védelmi költségvetés 4,1%-os csökkenésen ment át, a 2008-as 21.132,4 millió euróról 20.061,8 millió euróra, ez GDP arányosan 1,35%-ról 1,11%-ra való csökkenést jelent.

A vizsgált DPP először vezeti be az integrált védelmi költségvetés fogalmát, amely a védelmi minisztérium (*Ministero della Difesa*, MinDife), a gazdasági és pénzügyminisztérium (*Ministero di Economia e Finanza*, MEF) és a gazdaságfejlesztési minisztérium (*Ministero dello Sviluppo Economico*, MisE) által biztosított forrásokból áll össze. Ez magába foglalja a védelmi funkcióra fordított összeget, a gazdaságfejlesztési minisztérium előirányzatait, a gazdasági és pénzügyminisztérium nemzetközi missziók finanszírozására fordított alapját (ez csak kiegészíti a védelmi minisztérium előirányzatait), és az 'Arma dei Carabinieri', azaz a csendőrség védelmi funkciók ellátásához való hozzájárulását.

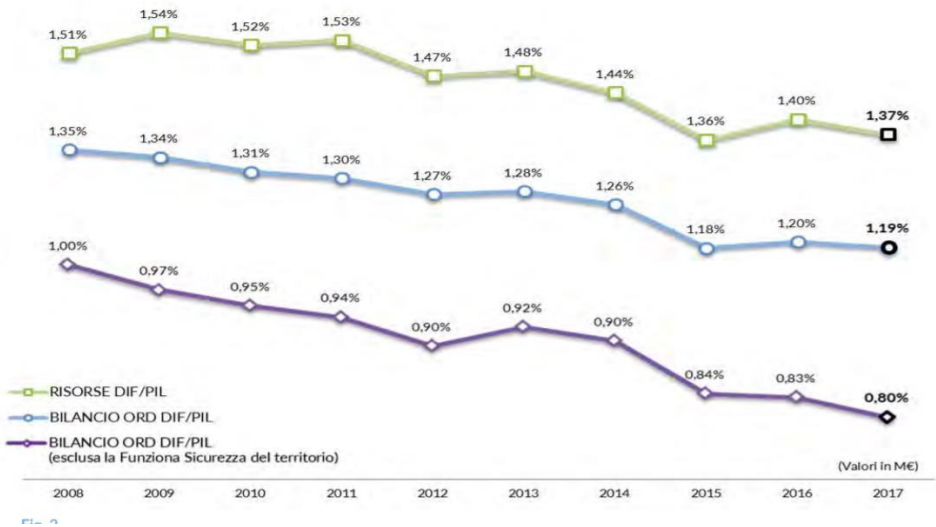
1. sz. diagram: Forrás: *Documento Programmatico Pluriennale 2017-2019*; Martinelli, Giovanni (2018) *Bilancio Difesa 2018: una (effimera?) inversione di tendenza* alapján saját szerkesztés

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

RAPPORTO SPESE PER LA DIFESA/PIL 2008-2017

2. sz. diagram: Védelmi kiadások/GDP értékének százalékos változása 2008-2017 között (zöld: védelemre fordított összes kiadás/GDP, kék: hagyományos védelmi kiadások/GDP, lila: hagyományos védelmi kiadások/ GDP, nem számítva a területvédelmi kiadokat) (Forrás: Documento Programmatico Pluriennale 2017-2019, 85. oldal)

A kiadások funkciók alapján a hagyományos védelmi funkciók (a szárazföldi erők, légi erők és haditengerészet feladatainak ellátásához szükséges források, a védelmi minisztérium működtetésének költségei), területvédelmi funkciók (a csendőrség – így az állami erdőgazdaság – kiadásai), külső funkciók (máshova nem besorolható költségek) és a kisegítő személyzet ideiglenes nyugdíja kategóriákra oszthatók.

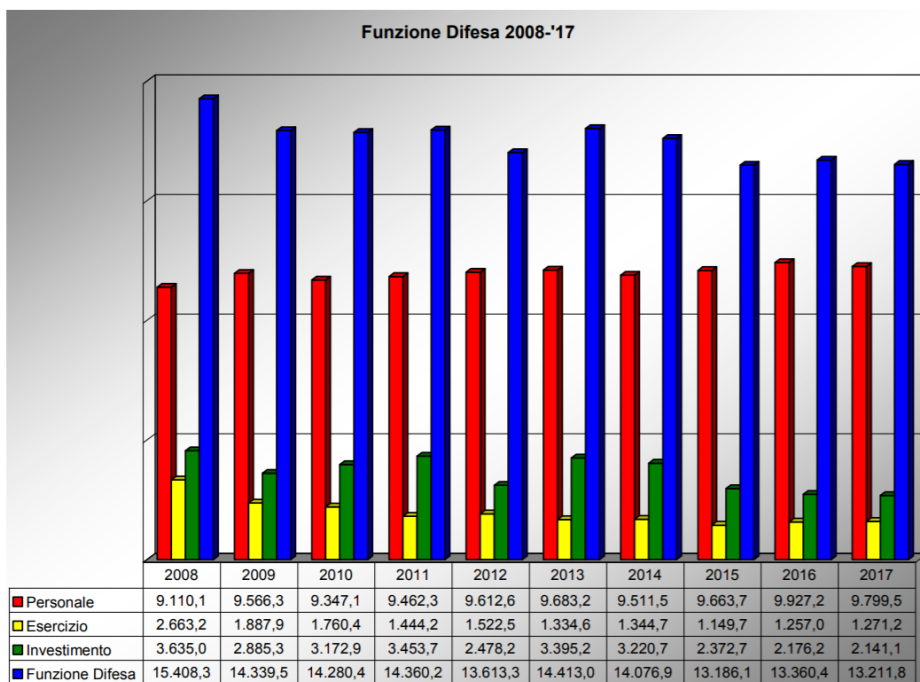
A tanulmány szempontjából a hagyományos védelmi funkciók ellátására fordított összegek a legjelentősebbek, hiszen ezt bontják tovább személyzeti költségekre, ami a hadseregben dolgozó civil és hivatásos alkalmazottak juttatásait jelenti, üzemeltetési költségekre („esercizio”), ami a haderő működését és hatékonyságát hivatottak garantálni, illetve befektetési költségekre. 2008 óta mintegy 2.2 milliárd euróval csökkent e terület költségvetése, és 13 milliárd euró környékén stabilizálódott, ez ennél tovább már nehezen csökkenthető. Az egy évtized alatti 2.2 milliárd eurós csökkentést tovább súlyosbítja, ha figyelembe vesszük az euró reál vásárlóerejének változását: 2008-as értékekkel számolva a védelmi funkciókra fordított kiadások 3.9 milliárd euróval csökkentek.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

Ez a terület azért kiemelten fontos, mert az itt végbemenő, ellentétes folyamatok nehezen tudják garantálni a haderő megfelelő fejlesztését és fenntartását. Amellett, hogy a védelmi funkciókra fordított kiadások folyamatosan csökkennek, a költségcsoportok egymáshoz viszonyított aránya egyre torzul: míg az üzemeltetési és befektetési költségek csökkennek, a személyzeti kiadások növekedése figyelhető meg. A klasszikus felosztásban az említett három csoportra (állomány – üzemeltetés – fejlesztés-felhalmozás) fordított összegek aránya 50-25-25% lenne, azonban ez az arány Olaszországban a személyzeti kiadások irányába jelentősen eltolódott az elmúlt húsz év folyamatos létszámcsökkentése¹² ellenére is, 2017-ben a költségcsoport 74%-fordították erre.

3. sz. diagram: A védelmi funkcióra fordított kiadások és csoportosításuk (millió euróban), (piros: személyzeti kiadások, sárga: üzemeltetési kiadások, zöld: fejlesztés-felhalmozás, kék: hagyományos védelmi funkcióra fordított kiadások)

Forrás: Martinelli, Giovanni (2007): *Il bilancio della Difesa, analisidifesa.it*,

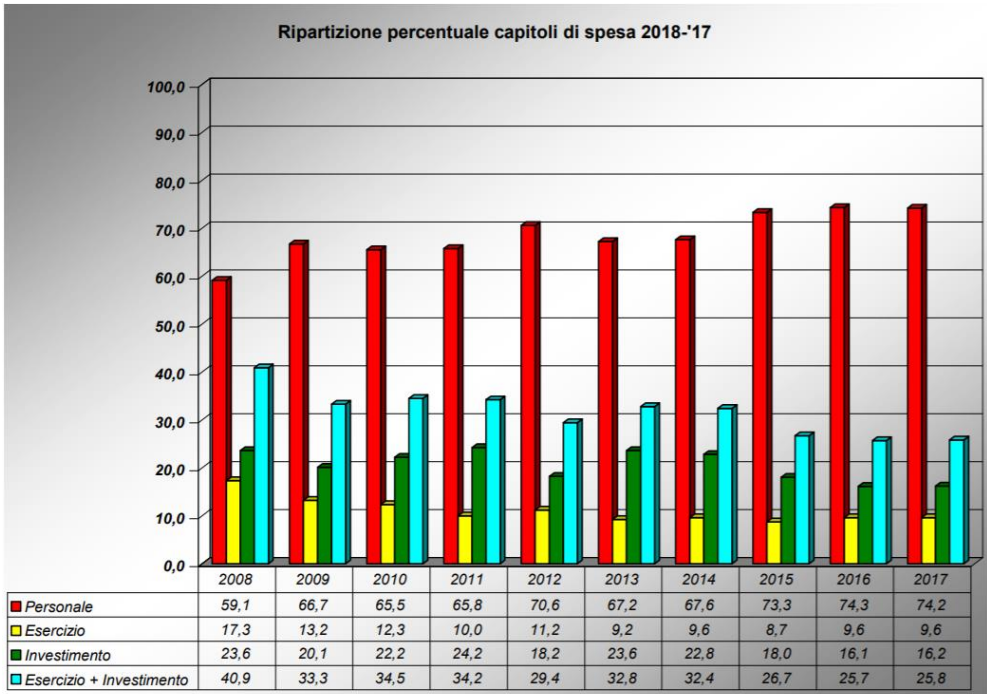
<https://www.analisdifesa.it/wp-content/uploads/2017/02/bildif17.pdf>, letöltve: 2018. október 6.

¹² A kétezres évek elején a kötelező katonai szolgálat rendszere alatt kb. 300 000 főből állt a haderő, egy 2001-es törvényerejű rendelet 230 000 főre, a már említett 2012. évi 244 törvény pedig 2021-ig 190 000 főre, 2024-ig pedig 150 000 főre való csökkentést ír elő.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

4. sz. diagram: A védelmi funkció kiadások százalékos megoszlása 2008-2017 között (piros: személyzeti kiadások, sárga: üzemeltetési kiadások, zöld: fejlesztés-felhalmozás, kék: üzemeltetés+fejlesztés-felhalmozás kiadásai) (Forrás: Martinelli, Giovanni (2007): Il bilancio della Difesa, analisidifesa.it, <https://www.analisidifesa.it/wp-content/uploads/2017/02/bildif17.pdf>, letöltve: 2018. október 6.)

Tekintettel arra, hogy az üzemeltetési költségek alatt a haderő hatékony és hatásos működtetésére fordított összegek értendőek (pl. karbantartási költségek), a 2008 és 2017 közötti közel 52%-os csökkenés kifejezetten súlyos. Ezt a csökkentést a védelmi minisztérium a folyamatban levő átszervezések felgyorsításával és mélyítésével próbálta ellensúlyozni. Bár 2016 utáni minimális növekedés sem jelent igazi fellendülést, hiszen ezt az összeget csak a kötelező kiadások (pl. közüzemi díjak) fedezésére lehet fordítani, ahol a védelmi szektor már több mint 500 millió eurónyi tartozást halmozott fel.

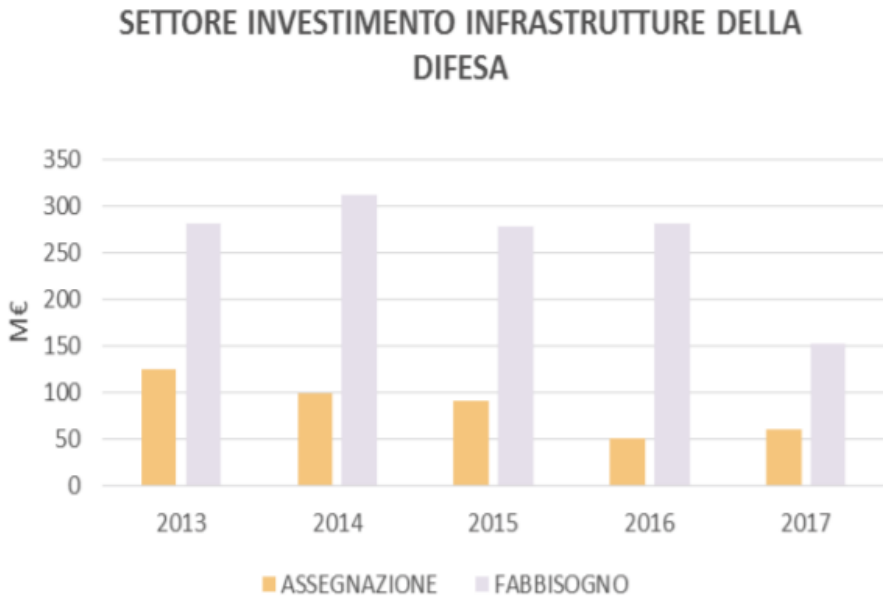
A költségvetési kérdéseknél két okból is meg kell említeni a katonai infrastruktúra jelentette kihívásokat is. Az olasz haderő mintegy 15 000 objektummal rendelkezik, amelyek fenntartása elképesztő összegeket kíván meg, különösen annak fényében, hogy az ingatlanvagyonnak több mint a fele 1915 előtt (!) épült, és csak a 10%-a épült 1945 után. Az infrastruktúra karbantartására és fenntartására fordított összeg azonban már-már strukturá-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

lis hiányt mutat, a szükségletek és a ténylegesen erre a területre fordított összegek közötti különbséget az alábbi táblázat szemlélteti.

5. sz. diagram: Ráfordított összegek és szükségletek közti különbség a védelmi infrastruktúra területén
Assegnazione – ráfordított összeg; fabbisogno – szükséglet (Forrás: Documento Programmatico
Pluriennale 2017-2019, 78. o.)

A 2012-es reform keretében meghirdetett haderő-át szervezés és haderőcsökkentés elsődleges célja a haderő hatékonyságának növelése, ami a jelenlegi infrastrukturális park minőségi és mennyiségi felülvizsgálatát is magával vonja. A forráshiány következtében az olasz haderő arra kényszerül, hogy a stratégiainak tartott objektumok számát, amelyekre a források döntő részét koncentrálna, minimálisra csökkentse – ami a nápolyi NATO parancsnokság, és a Földközi-tenger térségében betölteni kívánt vezető szerep tükrében akár rövidtávon is kontraproduktív döntésnek bizonyulhat. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a nem szorosan intézményi célokra használt katonai objektumokról le kell mondani, a megmaradt objektumokat pedig multifunkcionálissá kell tenni. A katonai objektumok értékesítéséből származó bevételeket elsődlegesen a hiányzó üzemeltetési források pótlására használják fel. A forráshiány és a katonai infrastruktúra csökkentésével némiképp ellentétes a terület legdrágább fejlesztési projektje, a sajtóban 'olasz Pentagonként' emlegetett Védelmi Főtitkárság (*Segretariato Generale della Difesa*) objektumának megépítése a római Centocella reptér területén, amely az összes haderőnem vezérkarának közös otthont fog adni,

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

felszabadítva ezzel a Róma központjában álló, jelenleg vezérkari központokként használt történelmi ingatlanokat tovább értékesítés céljából.

A fejlesztés-felhalmozási célú kiadások szintén csökkenő tendenciát mutatnak 2008 óta (lásd fenti táblázatok), ami a modernizációs célok elérését nem gyorsítja fel.¹³

Bár a védelmi minisztérium által biztosított befektetési források csökkenő tendenciát mutatnak, 2017-től kezdve új felújítási és modernizációs programok is elindultak¹⁴. Ez a korábbi, nemzetközi kötelezettségekből származó, többéves fejlesztési programok teljesítését, illetve a magas prioritású, kritikus hiányok pótlását célzó programok elindítását is lehetővé tette, azonban kiemelendő, hogy e programok mindegyikét a gazdaságfejlesztési minisztérium támogatja.

A gazdaságfejlesztési minisztérium által nyújtott támogatást azért kell kiemelni a befektetések kapcsán, mert ez a minisztérium finanszíroz bizonyos technológia-orientált programokat, ezzel próbálva egyensúlyozni a védelmi célú befektetésekre jutó összeg csökkenését. A támogatás mértéke 2008 óta kb. 78%-kal nőtt, 2017-re elérte a 2704 millió euró értéket, és gazdaságélénkítési okokból további növekedés várható. A gazdaságfejlesztési minisztérium védelmi szektornak nyújtott támogatásai tették lehetővé többek között a Predator UAV platform továbbfejlesztését, a modernizált ARIETE harcokosi prototípusának kifejlesztését, az U212a típusú tengeralattjáróhoz való új típusú nehéztorpedó megvásárlását NGIFF idegen-barát felismerő rendszer fejlesztésének megkezdését, a JAMM-SPYDR repülőgépek megvásárlását, a műholdrendszerek folyamatos karbantartását, a PANTERA összhaderőnemi elemzőrendszer megvásárlását. Lényegében minden, 2017-2019 között elindított fejlesztési programhoz támogatást nyújt, de a már korábban elindított fejlesztések esetében is számos esetben a gazdaságfejlesztési minisztérium fedezi a kiadásokat (pl. T-345, T-346 kiképzőrendszerek, NH-90 közepes szállító helikopterek, VBM Freccia 8x8 gyalogsági harcjárművek, FREMM fregattok beszerzése), a védelmi költségvetéshez való hozzájárulása nélkül a haderő szinte működőképessége veszélybe kerülne.

¹³ A befektetési kiadások törvényi szabályozása az olasz belpolitika hagyományos instabilitásának esetleges hatásait próbálja tompítani. Tekintettel arra, hogy a fejlesztések összetettsége miatt a modernizációs/felújítási programok megvalósítása akár 10 évbe is beletelhet, valamint arra, hogy ezek a fejlesztések gyakran nemzetközi együttműködésben valósulnak meg részben költséghatékonysági okokból, részben az elvárt interoperabilitás biztosítása céljából, a szerződések általában elretentő célú, gyakran büntető klauzolákat foglalnak magukban, amennyiben valamelyik fél késve, vagy csak részben teljesíti a vállaltakat. Egy ilyen szerződésből való kihátrálás súlyos pénzügyi gondokat okozhat nemzetközi szinten, amit Olaszország jelenlegi gazdasági helyzetében nem engedhet meg magának, illetve a nemzetközileg is jegyzett olasz hadiipar híhetőségét is károsítja. Az ilyen helyzetek megelőzésére a Fehér könyv előírja egy többéves (legalább hatéves) törvény elfogadását, ami garantálja a pénzügyi források megléte mellett a szükséges operatív kapacitás rendelkezésre állását, is, valamint biztosítja azt, hogy a különböző összetételű kormányok nehezebben lépjenek vissza a korábbi kormányok által kötött szerződéseket.

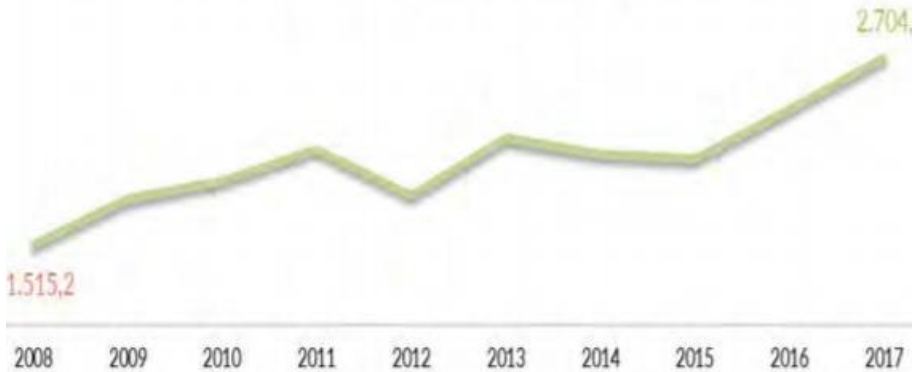
¹⁴ Új programok elindítását a 2014-2015-2016-os pénzügyi években nem tették lehetővé a befektetési területre fordított források.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

STANZIAMENTI MISE 2008-2017

6. sz. diagram: A gazdaságfejlesztési minisztérium által finanszírozott védelmi befektetések értéke 2008-2017 között (millió euró) (Forrás: Documento Programmatico Pluriennale 2017-2019, 86. oldal)

A problémát nem feltétlenül az jelenti, hogy a védelmi kiadások évek óta egyre inkább csökkennek, hanem az, hogy nehezen illeszthetők rendszerbe, hátráltatják a kitűzött célok elérését. Míg a személyzeti kiadások az állomány csökkentése ellenére is folyamatosan nőttek, a befektetésekre és az üzemeltetésre fordított összegek csökkentek.

Ami a többéves programon kívüli jövőt illeti: bár Elisabetta Trenta védelmi miniszter 2018 júniusában megerősítette, hogy Róma célja a NATO feltételek teljesítése, a védelmi kiadások 2%-ra való növelése¹⁵, határidőt nem említett. Trenta miniszter asszony kijelentéseit már 2018 júliusában megcáfolta Enzo Moavero Milanesi külügyminiszter, aki már a források további csökkentéséről beszélt, a vizsgált többéves programmal összhangban.

ÖSSZEGZÉS, ÉRTÉKELÉS

Földrajzi elhelyezkedéséből kifolyólag egyértelmű, hogy Olaszország számára a Földközi-tenger térsége elsődleges fontosságot élvez, hiszen talán ez az a régió, ahol a komplex-konfliktusos-összefüggő jelzők leginkább érvényesülnek. Az észak-afrikai térség államaiban a politikai, gazdasági, szociális problémák miatt meggyengült a belső stabilitás, ami az említett problémák gyors terjedéséhez, és további konfliktusokhoz vezet. A problémák egy

¹⁵ Defense News (2018): Italy's new defense minister commits to F-35, butts heads with France, és Molnár Anna (2018): Olaszország biztonsági kihívásai és stratégiai irányai, Felderítő Szemle, XVII. évfolyam 4. szám

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

része Afrika mélyéből gyökerezik, és a Földközi-tengeren keresztül közvetlenül átgúrózik Európába. A kihívások kezelése komplex megközelítést igényel a nemzetközi közösség részéről, az arab tavasz kitörése óta eltelt években azonban egyértelművé vált, hogy ezt a feladatot egyetlen ország sem akarja, és képes magára vállalni. Az olasz haderő alacsony ambíciószintje, és a költségvetési problémák miatt logikus, hogy Olaszország minden erejét a Mare Nostrum, azaz a Földközi-tenger térségére koncentrálja, ehhez azonban a szűkös költségvetéssel való átgondolt gazdálkodás szükséges, ami nem minden esetben történik meg, részben belpolitikai okokból.

Mindhárom haderőnem modernizálása kiemelt cél a fejlesztési programok alapján, hangsúlyt fektetve a különleges műveleti erők fejlesztésére, hiszen ők a déli irányban jelentkező nem hagyományos kihívások kezelésére alkalmasabbak lehetnek. Gazdasági és operatív szempontból az U-212-esekhez való nehéztorpedók beszerzése, a műholdrendszerek folyamatos karbantartása (a kommunikációs és a megfigyelő kapacitások növelésének céljával), a nem hagyományos légi kapacitások erősítésére tett intézkedések szintén a mediterrán-térségben jelentkező sajátos kihívások kezelését támogatja.

A pénzügyi problémák kapcsán fel kell hívni arra is a figyelmet, hogy Olaszország tényleges kapacitásaihoz képest túl sok nemzetközi misszióban vesz részt, annak ellenére, hogy az elmúlt években csökkent ezeknek a száma. A nemzetközi missziókban való aktív részvétellel nemzetközi láthatóságát szeretné növelni, ellensúlyozva azt, hogy nem tartozik a nukleáris hatalmak köréhez, ehhez azonban nem mennyiségi, hanem minőségi szempontból kellene elmozdulnia. Ennek elérését nagyban megkönnyítené olyan kapacitások megszerzése, ami a nemzetközi szinten való önálló fellépést lehetővé tenné.

Az olasz haderőfejlesztési tervek elemzésénél figyelembe kell azt is venni, hogy nem csak a tervezési irányokat befolyásoló nemzetközi politikai helyzet változik folyamatosan, hanem az olasz belpolitika is rendkívül instabil, ami a védelmi szektorra, és Olaszország mediterrán térségben betöltendő vezető szerepére is kifejti hatását. A 2018 tavaszán rendezett parlamenti választások rendkívül összetett belpolitikai helyzetet hoztak létre, az új M5S-Lega kormánynak újra meg kell határozni Olaszország nemzetközi közösségben betöltött szerepét, a kormánykoalíció működési dinamikája azonban ezt a döntési folyamatot lelassítja. Mindkét kormánypárt erős EU-ellenes retorikával lép fel, ez nyilvánvaló változást fog hozni a funkcionáló közös biztonság- és védelempolitika létrehozásában is, hiszen a védelmi irányú integrációt egyik leginkább támogató tagállam hátrál meg.

Az előző kormányok által elindított haderőreform folytatása és végrehajtása olyan politikai erőkre maradt, akik az előző kormányok gyakorlatilag minden döntését kritizálják. Kérdéses, hogy a kormányzó M5S és Lega a folyamatban levő haderőreformot pártvonalakon átnyúló egyetértés termékének értékeli, és halad tovább a 2015-ös Fehér Könyv által kijelölt úton, vagy eláll a reformprogramok végrehajtásától, ami azonban az új irányvonalak lassú kijelölése miatt tovább késlelteti az olasz haderő számára egyre sürgetőbb modernizációt.

Bár a DPP viszonylag keveset foglalkozik az olasz hadiipar helyzetével, meg kell említeni, hogy a gazdasági válság azokat az országokat is súlyosan érintette, akik az olasz

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

védelmi ipar termékeinek top importőrei közé tartoztak, így többek között a francia, a görög és a lengyel védelmi költségvetés is csökken, ami negatívan érinti az olasz védelmi ipart, fokozva a fent megjelenített problémákat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Analisi Difesa (2012): Difesa: via libera del parlamento alla riforma Di Paola, <https://www.analisdifesa.it/2012/12/difesa-via-libera-del-parlamento-alla-riforma-di-paola/>, letöltve: 2018. szeptember 28.
2. Camera dei Deputati (2015): Programma del Joint Strike Fighter F-35, <http://documenti.camera.it/leg17/dossier/pdf/DI0289.pdf>, letöltve: 2018. október 3.
3. Contratto per il Governo di Cambiamento (2018), https://www.quotidiano.net/polopoly_fs/1.3919629.1526651257!/menu/standard/file/contratto_governo.pdf, letöltve: 2018. szeptember 23.
4. Corte dei Conti (2017): Partecipazione italiana al Programma Joint Strike Fighter - F35 Lightning II, Corte dei Conti, http://www.corteconti.it/export/sites/portalecdc/documenti/controllo/sez_contr_affari_com_internazionali/2017/delibera_15_2017_e_relazione.pdf, letöltve: 2018. október 5.
5. Defense News (2018): Italy's new defense minister commits to F-35, butts heads with France, <https://www.defensenews.com/global/europe/2018/06/29/italys-new-defense-minister-commits-to-f-35-butts-heads-with-france/>, letöltve: 2018. október 10.
6. Documento Programmatico Pluriennale 2017-2019, https://www.difesa.it/Content/Documents/DPP/DPP_2017_2019_Approvato_light.pdf, letöltve: 2018. szeptember 11.
7. Libro Bianco per la sicurezza internazionale e la difesa. Ministero della Difesa (2015) https://www.difesa.it/Primo_Piano/Documents/2015/04_Aprile/LB_2015.pdf, letöltve: 2018. szeptember 5.
8. Marsai Viktor (2013): Mérlegen a NATO tagállamok – Olaszország, http://www.mat.hu/hun/downloads/docs/NATO-NETto_ITA_final.pdf, letöltve: 2018. október 10.
9. Martinelli, Giovanni (2017): Il bilancio della Difesa, [analisdifesa.it, https://www.analisdifesa.it/wp-content/uploads/2017/02/bildif17.pdf](https://www.analisdifesa.it/wp-content/uploads/2017/02/bildif17.pdf), letöltve: 2018. október 6.
10. Martinelli, Giovanni (2017): Difesa: il Documento di Programmazione Pluriennale 2017-2019, [analisdifesa.it, https://www.analisdifesa.it/2017/09/difesa-il-documento-diprogrammazione-pluriennale-2017-2019/](https://www.analisdifesa.it/2017/09/difesa-il-documento-diprogrammazione-pluriennale-2017-2019/), letöltve: 2018. szeptember 30.
11. Martinelli, Giovanni (2018) Bilancio Difesa 2018: una (effimera?) inversione di tendenza, <https://www.analisdifesa.it/2018/02/bilancio-difesa-2018-una-effimera-inversione-di-tendenza/>, letöltve: 2018. szeptember 21.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DOI: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.13>

2019. XII. évfolyam 1. szám

12. Molnár Anna (2009): Olaszország hozzájárulása a közös biztonsághoz. pp. 1-25. Grotius. A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok intézetének tudományos folyóirata http://www.grotius.hu/doc/pub/MOJMFS/2009_18_moln%C3%A1r%20anna.pdf, letöltve: 2018. október 29.
13. Molnár Anna (2018): Olaszország biztonsági kihívásai és stratégiai irányai, Felderítő Szemle, XVII. évfolyam 4. szám